

הגמרא מרבה להרחיב בחומרת איסור ריבית ובעונש העובר עליו ובשכר הנזהר ממנו

7. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף ע"א עמוד א

תניא, אמר רבי יוסי: בא וראה סמיות עיניהם של מלווי ברבית: אדם קורא לחבירו רשע - יורד עמו לחייו מגיל להתקוטט עמו כאלו הכהו, ופאלו בל להוכיחו. והם (המלוים בריבית) מביאין עדים ולבלר וקולמוס ודיו, וכותבין זהותמין: פלוני זה כפר באלהי ישראל.

תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: כל מי שיש לו מעות ומלוה אותם שלא ברבית - עליו הכתוב אומר כספו לא נתן בנשך ושחד על נקי לא לקח עשה אלה לא ימוט לעולם. הא למדת שכל המלוה ברבית נכסיו מתמוטטין.

☞ והובא להלכה בשו"ע יו"ד קס ב

גדר ריבית ודוגמאות מצויות (מספר ברית פנחס)

יסוד דין ריבית הוא קבלת תמורה על המתנה למעות

8. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף סג עמוד ב

אמר רב נחמן, כללא דרביתא: כל אגר נטר ליה - אסור.

9. ט"ז יורה דעה סימן קס"א ס"ק ב

(ב) אגר נטר. פירוש בשביל המתנת המעות נותן לו שכר:

הרא"ש כותב שגם אדם שיש לו בבית כסף ורק לוקח מהשולחני לזמן קצר לצורך תשלום ומחזיר לו יותר בסמוך עובר בריבית מהתורה

10. רא"ש מסכת בבא מציעא פרק ד סימן ד

ד רב אשי אמר לעולם בדמים. ופרוטות איירי. ולא כדאיירי מעיקרא שהשולחני נותן לו פרוטות והוא מחזיר לו פרוטות דהיינו רבית גמורה כיון דהייב ליה טפי וסאה בסאתים.

וכן כתב הרמ"א להלכה שאפילו יש לו בביתו כשמוסיף מעות על מעות אסור

11. שולחן ערוך יורה דעה הלכות ריבית סימן קעג

היו חמרי ופועלי תובעים אותו בשוק, ואמר לשולחני: תן לי דינר טבוע (פירוש דינר שיש עליו צורה ויוצא בהוצאה) לפרעם ואתן לך יותר משווי מעות שאינם טבועות שיש לי בבית, מותר, והוא שיש לו כל דמי הדינר. הגה: ... וכל זה לא שרי אלא דינר במעות, דהוי דרך מקח וממכר, אבל מעות במעות דהוי בהלוואה, אפילו יש לו הכל, אסור. (טור וב"י בשם תוספות וריב"ש).

דוגמא להמחשה

שימוש ב'רב קו' - אדם עלה לאוטובוס בלי רב קו וחבירו משלם עליו:

- **אם מחזיר לו תשלום** כשיגיע לבית יש כאן המתנה ואפילו שהיא קצרה אסור לו להוסיף דבר על עלות הנסיעה.

- **אם משלם לו מיד באוטובוס** כיון שאין כאן המתנה אין ריבית אפילו אם מוסיף לו על העלות.

מקומות שיש בהם חשש ריבית

- **מִכָּר** - חנות שקיבלה תשלום והתעכבה באספקה וכפיצוי נותנת מוצר מתנה.

- **מתנה** - אדם שהתחייב לחתנו סכום סיוע לדירה בזמן מסויים והתעכב, ומוסיף לו בסכום בגלל העיכוב

מבוא להלכות ריבית ודין ריבית מהתורה ומזרבנן

מקור הדין וחומרתו

איסור ריבית מופיע בתורה בשלושה מקומות

1. שמות (פרשת משפטים) פרק כב פסוק כד

אם כסף תלנה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנשח לא תשימון עליו קִשָּׁף:

2. ויקרא (פרשת בהר) פרק כה פסוק לה - לה

(לה) וכי ימוד אֶחִיד וּמִטָּה יָדוּ עִמָּךְ וְהִתְקַוְתָּ בּוֹ גַר וְתוֹשֵׁב נָחִי עִמָּךְ: (לו) אל תקח מאתו קִשָּׁף וְתַרְבִּית וְנִבְרֵאתָ מֵאֲלֹהֵי נָחִי אֶחִיד עִמָּךְ: (לז) אֵת פִּסְפֹּס לֹא תִתֵּן לוֹ בְּנִשְׁחָו וּבְמִרְבִּית לֹא תִתֵּן אֶקְלָף: (לח) אֲנִי יְדוֹד אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְתֵת לְכֶם אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן לְהִיּוֹת לְכֶם לְאֵלֹהֵיכֶם:

3. דברים (פרשת כי תצא) פרק כג פסוק כ

לֹא תִשְׁיֵךְ לְאֶחִיד נִשְׁחָו כֶּסֶף נִשְׁחָו אֶקְלָף נִשְׁחָו פֶּלֶךְ דָּבָר אֲשֶׁר יִשְׁחָו:

המשנה מפרטת שכל מי שמעורב בהלוואה עובר עליה

4. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף ע"ה עמוד ב

ואלו עוברין. אמר אביי: מלוה עובר בכולן, לווה עובר משום לא תשיך לאחיד ולאחיד לא תשיך, ולפני עור לא תתן מכשול, ערב והעדים אין עוברין אלא משום לא תשימון עליו נשך.

5. רמב"ם הלכות מלוה ולוה פרק ד הלכה ב

למדת שהמלוה בריבית עובר על ששה לאוין:

- לא תהיה לו כנושה,
- את כספך לא תתן לו בנשך, (משעת הלוואה)
- ובמרבית לא תתן אכלך, (משעת הלוואה)
- אל תקח מאתו נשך ותרבית, (בזמן נטילת הריבית)
- לא תשימון עליו נשך, (נחלקו הראשונים מתי עובר. ראה רל"ה ז)
- ולפני עור לא תתן מכשול, (בזמן נטילת הריבית)

והלווה עובר בשנים:

- לא תשיך לאחיד (בשעת נתינת הריבית),
- ולפני עור לא תתן מכשול (משעת הלוואה)

☞ וכתבו הפוסקים שהמלווה והלווה עוברים בלפני עיוור אפילו אם יכול לעשות את ההלוואה עם לוואה/ מלווה אחר כיוון שסוף סוף לא יכלו לעשות לבדם (ברכ"י חו"מ ט. ג. ע"פ משנה למלך ודחה דברי החולקים. בא"ח ב ואתחנן ב)

המגיד משנה מעיר שיש פערי גרסאות בין גרסת הרמב"ם הרי"ף והרא"ש לגרסת הגמרא שלנו

6. מגיד משנה הלכות מלוה ולוה פרק ד הלכה ב

והלווה עובר בשנים וכו'. לא נזכר בדברי רבינו ז"ל לאו לאחיד לא תשיך לא בלוה ולא במלוה ובגירסת ספרינו בגמרא (דף ע"ה ע"ב) לווה עובר משום לא תשיך ולאחיד לא תשיך ולפני עור לא תתן מכשול והן ג' לאוין ודברי הרב ז"ל צל"ע +אמנם ברב אלפס ורא"ש איתא לווה עובר משום לא תשיך ולפני עור לא תתן מכשול וכו' והיינו הגירסא שהיה לפני הרמב"ם:

- עו"ד שעסקת הריבית נעשתה בפניו וחתום עליה (שהוא עד)
- עובד חברת הלוואות/ נכיון שקים ללא היתר עסקא (שהוא כסרסור)
- מוכר בחנות שגובה ריבית על תשלום מאוחר בדרך האסורה (שהוא כסרסור)
- מזכירה שמקלידה חוזה הלוואה שיש בו ריבית (מדון סופר)

תנאים לריבית מן התורה

א. החוב נוצר בהלוואה ולא במכר

המשנה מבדילה בין 'נשך' שהוא ריבית מהתורה ונעשה במלווה לבין 'תרבית' שהיא ריבית דרבנן ונעשית במכר

17. משנה מסכת בבא מציעא פרק ה משנה א

איזהו נשך ואיזהו תרבית פיהמ"ט למנ"ס: זה שקלאו נשך הוא רבית לאויתא, והדנכי אשך קלא תכנית הוא רבית לרבנן. איזהו נשך המלוה סלע בחמשה דינרין סאתים חטין בשלש מפני שהוא נושך.

ואיזהו תרבית הוא רבית לרבנן המרבה בפירות כיצד לקח הימנו חטין בדינר זהב הכור

וכן כותב הרמ"א שרק בדרך מלווה הוא איסור תורה

18. שולחן ערוך יורה דעה הלכות ריבית סימן קסא סעיף א

הגה: כללא דרבית דכל שהוא אגר נטר, אסור, בין שהוא דרך מקח בין שהוא דרך הלוואה, אלא שבדרך מקח אינו רק אבק רבית שהוא מדרבנן (לשון הטור).

וכן בחוב שנוצר מחמת מתנה, שכירות ושכר עבודה. אמנם בחוב שנוצר מכח גנבה, נזק או שאלה אין איסור ריבית.

ב. הריבית נקצצה בשעת הלוואה ולא לפני או אחריה

הש"ע מגדיר ריבית דאורייתא שנעשתה במלווה ובדבר 'קצוב' כלומר שנקצב בזמן הלוואה

19. שולחן ערוך יורה דעה הלכות ריבית סימן קסא סעיף ה

רבית דאורייתא שהוא בדרך הלוואה **בדבר קצוב**... (בלשון הגמרא והראשונים 'ריבית קצובה')

- ריבית אסורה מהתורה רק כשקצבו אותה בשעת הלוואה.
- והוא הדין אם בשעת הארכת זמן הלוואה סיכמו על תשלום ריבית הוא מהתורה (שו"ע קס"ב בדעת י"א בתרא. ש"ד שם ח)
- ואפילו אם החוב המקורי נוצר ממכר, כעת ההארכה היא הלוואה והתוספת אסורה מהתורה (ט"ז קע"ח)
- לא סיכמו על ריבית בשעת הלוואה אפילו אם בפועל שילם לו יותר אסור מדרבנן.
- פעמים שאסור מדרבנן גם כשהקדים הטובה קודם הלוואה או שאיחר אותה לאחר ההחזר (שו"ע קס"ו - ובתנאים נוספים כגון שמפרש שהוא בשביל הלוואה או שניכר שהוא מתנה גדולה או מכיון לכך ואינו בזמן מופלג מההלוואה. אך אם הקדים המתנה והיתה מותנית בניתנת הלוואה נראה שהיא מהתורה. רעק"א שם).

- פרס - מורה שהתחייב להביא בשיעור הבא ממתק לתלמידים מצטיינים ולא הביא. וכפיצוי נותן להם שני ממתקים בשיעור שלאחריו.

גורמים נוספים הכלולים באיסור

במשנה מובא שגם הערב והעדים עוברים ולדעת חכמים גם הסופר

12. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף עה עמוד ב

משנה: ואלו עוברין בלא תעשה: המלוה והלוה והערב והעדים, וחכמים אומרים: אף הסופר

הרמב"ם כתב שגם הסופר ושאר המסייעין בעסקה עוברים על לאו

13. המשך הרמב"ם שם

וכן אסור להתעסק בין לזה ומלוה ברבית, וכל מי שהיה ערב או סופר או עד ביניהן ה"ז עובר בלא תעשה, שנאמר לא תשימון עליו נשך זו אזהרה אף לעדים ולערב ולסופר... ערב ועדים וכיוצא בהן אין עוברין אלא משום לא תשימון עליו נשך, וכל מי שהיה סרסור בין שניהם או שסייע אחד מהן או הורוה עובר משום לפני עור לא תתן מכשול.

בשו"ע הזכיר רק את הערב והעדים

14. שולחן ערוך יורה דעה הלכות ריבית סימן קס סעיף א

צריך ליוזרה ברבית, וכמה לאוין נאמרו בו. ואפ"ל הלוה הנותנו והערב והעדים עוברים.

והאחרונים הוסיפו שגם הסופר ושאר המסייעים והמתווכים עוברים

15. ש"ך יורה דעה סימן קס"א ק"א

א והעדים כו'. כתב בהגהת דרישה בשם הסמ"ג דגם הסופר עובר ע"כ וכ"כ הרמב"ם רפ"ד מהל' מלוה והיינו כחכמים דמתניתין ס"פ א"נ והוא מוסכם מכל הפוסקים וכ' עוד הרמב"ם שם אסור להתעסק בין לזה ומלוה ברבית וכל מי שיהיה סרסור בין שניהם או שסייע/ אחד מהן עובר משום לפני עור וגו' וכ"כ הסמ"ג שם ר"ס קצ"ג:

☞ וכ"כ בא"ח (ב ואתחנן א)

האיסור שעוברים עליו העד והעדים הוא איסור תורה של 'לא תשימון עליו נשך' ופעמים גם 'לפני עיוור'. והסופר והמתווכים עוברים בלפני עיוור

16. דרכי תשובה סימן קס"א ק"ה

(ה) והערב והעדים עוברים. עבאה"ט ופת"ש ועי' בכנה"ג בהגהות הטור אות י"א דבכ"מ עוברים הערב והעדים על לאו דלא תשימון עליו נשך ואם הוא באופן שאם לא היה הערב ערב והעדים עדים לא היה מלוה לו עוברים גם על לאו דולפעלת"מ

אמנם הסירסור וכל המתעסקים בדבר אינם עוברים רק על לאו דולפני עיוור לא תיתן מכשול ועל לאו זה עוברים בכל גוונא משום דהו"ל מסייעים לידי עבירה

ועיי"ש באות ו' שכ' דהמלוה והלוה והערב והעדים עוברים על לאו דלא תשימון עליו נשך עוברים משעת הלוואה ואף על פי שהלוה אינו מקיים דבריו ואינו נותן לו הריבית אכ"כ אפ"ה הם עוברים עינין שם:

דוגמאות למעשה לעדים סרסור וסופר

- חתימה על ערבות בהלוואה בריבית
- נתינת צ'ק ביטחון לחבר בהלוואה בריבית (שהוא כערב)

וכן כתב בשו"ע

25. שולחן ערוך יורה דעה הלכות ריבית סימן קסא סעיף ב

אבק רבית, אינה יוצאה בדיינים. ואם בא לצאת ידי שמים, חייב להחזיר. (מלבד רבית מוקדמת ומאוחרת אפילו לצאת ידי שמים אינו חייב להחזיר). (ב"י בשם תשובת הרשב"א).

הלוואה בריבית של כספי צדקה

הגמרא מתירה להלוות כספי יתומים באופן שיהיו שותפים ברווחים של ההשקעה שלהם ופטורים מהפסדים

26. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף ע עמוד א

אמר רב ששת: מעות של יתומים מותר להלוותן קרוב לשכר ורחוק להפסד.

רש"י מסביר שכיון שאיסור זה הוא מדרבנן הקלו עבור יתומים קטנים כדי שלא יאכלו מהקרן ולא יאשר במה לפרנסם

27. רש"י מסכת בבא מציעא דף ע עמוד א

קרוב לשכר - שהיו יתומים נוטלין חלק בשכר, ואין נוטלין חלק בהפסד, אבל רבית ממש - לא, אלא, מה שישתכרו מעותיהם - יחלוקו, ואף על גב דבדיקנני אסור (כלומר ביתומים גדולים שדינם כמו כל אדם אסור) - לאו רבית ממש הוא, אלא אבק רבית הוא, ומדרבנן, וביתמי לא גזור - שלא יכלו מעותיהם, להאכילם פרוטה אחר פרוטה.

הרמב"ן מסביר שכיון שהרווחים באים מהכסף עצמו ולא מבחוץ אין זה נחשב ריבית מהתורה

28. חדושי הרמב"ן מסכת בבא מציעא דף ע עמוד א

כבר נתפרש בירושלמי דא"ל פסידא עלך רווחא ידידי ודידך, וכן פירשו הגאונים, ותמנהי והלא רבית קצוצה היא כיון דקביל עליה כוליה ממונא במלוה כי יהיב ליה כלום באגריה הוה רבית קצוצה דומיא דמשכנתא דארמון לעיל, ויש לומר כיון דלא יהיב ליה אלא מינייהו בהו לאו רבית דאורייתא הוא, א"נ זווי פקדון נינהו בעיסקא ואחריותיהו כשומר שכר שמתנה כשואל הוא בשכר מחצה, ואי יהיב ליה מעלמא ודאי רבית דאורייתא הוא, אלא מינייהו בהו דמי לפקדון שקבלו עליו צאן ברזל, ומדרבנן הוא, וביתמי לא גזור.

השו"ע פוסק היתר זה להלכה ומרחיב לענייני מצווה נוספים

29. שולחן ערוך יורה דעה הלכות ריבית סימן קס סעיף יח

כל רבית דרבנן, מותר במעות של יתומים, או של הקדש עניים, או תלמוד תורה, או צורך בית הכנסת.

הגה: וכן נוהגין להקל, (ב"י בשם הרמב"ם והרא"ש) אף על גב דיש מחמירין דאינו מותר רק בבית דין. (מרדכי דא"נ וכן משמע במהרא"י ובת"ה סימן ס"ה ובת"ה ס"ו ר"ן ורש"י פ"ק א"נ דף ע' סוף ע"א).

יש מקומות שנוהגים שאפטרופוס מלוה מעות יתומים בריבית קצוצה (כלומר דאורייתא), ומנהג טעות הוא ואין לילך אחריו (מהרי"ל בתשובה);

אמנם אין ללוות בריבית דרבנן לצורך מצווה (משנ"ב רמב"ד. ויש מתירים).

גמ"ח הלוואות פרטי אינו מותר בריבית דרבנן רק גמ"ח שהקרן שלו שייכת לכספי ציבור (ברית פנחס ב' לו)

צרכי רבים שלא למצווה אסורים בריבית דרבנן

ג. ריבית על תנאי (צד אחד בריבית) לשו"ע מהתורה ולרמ"א מדרבנן

20. שולחן ערוך יורה דעה הלכות ריבית סימן קעד סעיף א

מכר שדה לחבירו ואמר לו: לכשיהיו לי מעות תחזיר לי קרקע, לא קנה וכל הפירות שאכל, רבית קצוצה הוא ומוציאין אותם בדיינים.

21. ט"ז יורה דעה סימן קעד ס"ק א

רבית קצוצה כו'. כאן משמע דקי"ל צד אחד ברבית הוה רבית קצוצה דהא כאן הוה רק צד אחד ברבית דהא אפשר שלא יבא לידי רבית

22. ש"ך יורה דעה סימן קעד ס"ק א

ולדעת האומרים (כלומר הרמ"א קעב א) דמשכנתא בלא נכיתא (כלומר שממשכן שדה תמורת הלוואה ויכול לסלקו מהשדה מתי שירצה מבלי לקזו מהחוב תמורת מה שאכל) הוי אבק ריבית לעיל סימן קע"ב הוא הדין הכא כדמוכח בתוס' והרא"ש וכו"כ ב"י והרב לעיל ס"ס קס"ד ומה שלא הגיה כאן כלום הוא מפני שסמך עצמו אמ"ש לעיל.

חילוקים למעשה בין ריבית מהתורה לריבית דרבנן

החזר כספי ריבית שנגבו

נחלקו האמוראים האם בית דין יכולים להשיב כספי ריבית מהתורה שנגבו ומסכימים שריבית דרבנן לא מוציאים בבית דין

23. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף טא עמוד ב

אמר רבי אלעזר: רבית קצוצה - יוצאה בדיינין, אבק רבית - אינה יוצאה בדיינין. רבי יוחנן אמר: אפילו רבית קצוצה נמי אינה יוצאה בדיינין.

...רבא אמר: מגופיה דקרא שמיע ליה - מות יומת דמיו בו יהיה - הוקשו מלוי רבית לשופכי דמים, מה שופכי דמים לא ניתנו להשבון - אף מלוי רבית לא נתנו להשבון.

אמר רב נחמן בר יצחק: מאי טעמא דרבי אלעזר דאמר קרא וחי אחיך עמך - אהדר ליה כי היכי דניחי קשיה קקלא כרפית קמי אל תקח ממנו וגו.

אמנם דעת רוב הראשונים שגם באבק ריבית נכון שיחזיר לצאת ידי שמים למעט ריבית מאוחרת

24. בית יוסף יורה דעה סימן קסא אות ב ד"ה וזהו אבק

ב וזהו אבק רבית ואינה יוצאה בדיינים. עלה ס"א (ע"ב) וכתוב בנמוקי יוסף (לד. סוף דיבור ראשון) דבבא לצאת ידי שמים חייב להחזיר וכן נראה מתוך דברי הרא"ש (ס"ה, ה, טז - יז) והרמב"ן (סד: ד"ה הלוה) בפסקים ונזכר בדברי רבינו בסימן קס"ו (ח).

...והרשב"א כתב בתשובה (ח"ה ס"ה קפ) דרבית מאוחרת אינו ניתן לחזרה ואפילו בבא לצאת ידי שמים וכן משמע עוד מדבריו בתשובה אחרת (ה"א ס"ה תתקלח וח"ה ס"ה קנט) דרבית מאוחרת קיל מאבק רבית:

כתוב בספר התרומות ח"ב (שער מו ח"ג ס"ה כ רכו): דכל אבק רבית דבשטר מנכינן ליה ולא מגבינן ליה דשטר העומד לגבות לאו כגבוי דמי (שבועות מח): וכל שכן האי וכן כתב הרי"ף בתשובה:

דוגמאות להנאות שנחשבות ריבית

ריבית בשווי כסף

- לקנות מהמלווה ביוקר (ש"ך קעג 1)
- השאלת חפציו או פועליו של הלווה למלווה אם לא היה נוהג להשאיל לו קודם (שו"ע קסו א)
- נתינת שירות חינם במקום שרגילים לתת אותו בתשלום
- לתת הנחה במוצר שהלווה מוכר באופן שלא היה נותן לאחרים
- נתינת מתנה למי שמלווה לגמ"ח הלוואות

ריבית דברים

במשנה אסרו ריבית בתועלת שבדיבור ובגמרא אסרו נתינת דלום

30. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף עה עמוד ב

משנה:... רבי שמעון אומר: יש ריבית דברים; לא יאמר לו דע כי בא איש פלוני ממקום פלוני...
גמרא. תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: מנין לנזשה בחבירו מנה, ואינו רגיל להקדים לו שלום שאסור להקדים לו שלום - תלמוד לומר נשך כל דבר אשר ישך - אפילו דיבור אסור.

31. דוגמאות לריבית דברים

- ריבית דברים אסורה דווקא בזמן שמעותיו בידו (ברכ"י קסו 1) ודווקא בדברים שלא נהג קודם (שו"י קס"ז) וכוללת בין השאר:
- ללמד את המלווה או בנו תורה או גמרא (שו"ע קס"ז)
 - להקדים שלום למלווה (שם יא)
 - לא יאמר המלווה ללווה הודיעני אם בא איש פלוני ממקום פלוני (שם יב) כשאומר לו דרך ציווי (ט"ז שם ה).
 - לשבח את המלווה בפניו (שו"ע הרב ט)
 - יש אוסרים להגיד לו תודה על הלוואה או 'תזכה למצוות' ויש מקלים (ראה מנחת שלמה כז א)